

gombkötő, borbély, ötvös, csizmadia, fazekas, bognár, kádár (pintér), puskaagykészítő, legnagyobb létszámban pedig takács, tímár, tobak, csutorás, kovács, kalapos, süveges, harisnyás (kapcsás), posztós, szűrszabó, pék, ács, szíjgyártó, kereskedő (kalmár), szappanfőző, zsákkészítő: azaz 34 féle céh. Mindezen egyszakmás céhek mellett gyakoriak voltak a vegyes, azaz többszakmás céhek is. 14 féle kétszakmás céh létezett: ács-bognár, szabó-szűrszabó, kovács-lakatos, tímár-tobak, bognár-kádár, kovács-szíjgyártó, csizmadia-varga, csizmadia-kovács, molnár-pék, szabó-takács, bognár-kovács, bádogos-esztergályos, mészáros-tímár, ács-kőműves. Háromszakmás céh 8 féle volt: kovács-lakatos-nyeregyártó, ács-kőfaragó-kőműves, ács-kőműves-molnár, asztalos-esztergályos-kőműves, bognár-kádár-kovács, kefékötő-kötélgyártó-szítás, esztergályos-fésűgyártó-szítás, mészáros-szappanfőző-tímár. Négyszakmából 10 félet működtettek: lakatos-órács-puskaműves-sarkantyús, ács-cserepes-kőfaragó-kőműves, kardkészítő-kovács-lakatos-szíjgyártó, asztalos-bádogos-lakatos-üveges, bognár-szabó-szücs-szűrszabó, asztalos-bognár-kovács-lakatos, fazekas-kádár-takács-varga, csizmadia-szabó-szücs-varga. Még ötszakmás céhből is három volt: kardkészítő-kovács-lakatos-nyeregyártó-szíjgyártó, kardkészítő-kovács-lakatos-ötvös-szíjgyártó, bognár-kádár-lakatos-kovács-tímár. A jelzett időszakban összesen 69 féle céh működött e területen.

Az egyes évszázadokban változó szükségletek kielégítésére és különféle, többnyire mindig új igényekkel alakultak meg a céhek: pl. a XVII. században megnőtt a száma a végváriak szükségleteit kielégítő céheknek. A XVIII. században pedig a városok mellett a mezővárosokban és a falvakban is új céhek születtek a helyi lakosság igényeinek kielégítésére. Az 1860-as évektől egyre inkább visszaszorultak a céhek. Ez akkor is így van, ha ezen időben egy-egy faluban új céh alakult. A céhek életének az országoshoz hasonlóan az 1872. évi ipartörvény vetett véget.

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum egyike azoknak, amelyek a térségben működött céhekre vonatkozóan a leggazdagabb tárgyi és írásos anyaggal rendelkezik.¹

S. Lackovits Emőke

A táj és az ember

A Bakony az északi tájak síkságaitól, domságaitól a déli határként húzódó Balatonig, a keleti Vértéstől és a Mezőföldtől a nyugati végeken emelkedő Zalai-dombságig mindig természetes élettere volt az embernek. A lovasi őskori festékbánya éppúgy tanúja ennek, mint a sümegei mogyorós-dombi kovakőbánya. Az őskorban évezredek óta folytonosan itt tanyáztak emberőseink: gyűjtögették a Bakony akkori növényvilágának hasznát, befogták állatait, halásztak a sebes folyású patakokban, s bizonyára meg-megmártóztak a meleg vizű forrásokban, megkeresték a madarak fészkeit, s ittak a források friss, üdítő vizéből.

Veszprém megye csaknem azonos a Bakonnyal. A peremrészeknél más kistájak, más geológiai szerkezetek váltják fel a nagyrészt mészkőből és rokonkőzetekből álló, némi vulkáni anyaggal is kitöltött vonulatait. Fő tömegét a tájképileg is gyönyörű Északi- és Déli-Bakony alkotja. A Kőrös-hegy messze kéklő csúcsa, amelyen a Vajda Péter-kilátó mellett a repülésirányító torony gömbje vonzza már messze távolból is a tekintetet, csak egyike a hegységet elfoglaló ember modern kori alkotásainak. A korábbi évezredek, évszázadokból a természetes anyagú építkezések maradtak fenn, föld- és kővárak, római épületek romjai, s amiket a föld magába foglalt: a különböző kultúrák temetkezéseit, edény- és cseréptöredékeit, itt-ott elrejtett pénzeket, régi utak maradványait. A természeti és a szellemi kincsek egymásra találásának színhelye is a Bakony. A már a IX. században, a veszprémi várban felszentelt Szent Mihály-székesegyház éppúgy tanúja ennek, mint a Veszprém-völgyi apácák kolostora vagy a lövöldieké a Paradicsom-völgyben.

A természeti szépség varázsával évezredek óta úgy élt az ember együtt, hogy annak csak a maga számára fordítható értékeit vette számba. Igaz, megismerték a vadvirágok gyógyító hatását, s bizonyára csokorba szedték már évezredekkel ezelőtt is a csattogó epret vagy börtársolyukba gyűjtötték a Bakony számtalan izletes gombáját. Aztán jöttek a természetbúvárok, akik útításkában hozták az elemözsiát, s nem akartak mást a természettől, mint szép panorámát, jó levegőt, testet megmentő jókora gyaloglásokat, s leírni, hogy melyik növény vagy bogár, kő és ezernyi más mi is itt ezen a tájon.

¹A cikk befejező részét a következő számban közöljük. (Szerk.)

E barangolók egyike, a Bakony „felfedezője”, Rómer Flóris volt. 1860-ban megjelent útirajzában, a Bakony című kötetében elsőként magasztalta fel e tájat: „Összejártam szép hazám majd minden megyéjét..., láttam Erdély tájképileg gyönyörű fennsíkjaait, a Balaton összehasonlíthatatlan tempéjét, a Mecsek terményekben dús, szépségekben gazdag vidékét, de szívem csak vissza és visszacsalt ifjúkori ábrándim színhelyére, megkedvelt Bakonyom ismerős rengetegei közé.” Az ő elragadtatása folytatódott Eötvös Károly szépírói kötetében és Darnay Béla Bakony-monográfiájában. A közelmúltban elhunyt Tatay Sándor pedig a Szülőföldem, a Bakony és a Bakonyi krónika című munkáiban állított emléket e tájnak és a benne élő embereknek. E két tiszta szívvel, igaz hittel megírt könyve igazi mementója annak az évezredek küzdelemnek, amit a honfoglalás óta vív a magyar ember a termőtalajnak kifordított földdel, a hideggel és a forrósággal, a vízzel és a szárazsággal, s mai gondjaink szövevényével.

A nyílt térszínek és az erdők találkozásánál, ahol forrásvizek fakadtak, s különösen, ha déli fekvésű volt a megtelepedésre kiszemelt hely, évezredekken át lakott maradt. Számos községünkben – a hegység peremvidékein, de beljebb is, a termékeny medencékben – szinte egymásra települve tarthatók fel a különböző korok kultúráinak rétegekben megőrződött maradványai. A Szentgál melletti Fűzi-kút forráscsoportjánál például őskori „kőpattintó” műhely működött. Másutt földvárak tanúskodnak arról, hogy nem mindig békésen ment végbe a népcsoportok megtelepedése: a régiek őrizték földjüket, életüket. Őskori földvár maradványait rejtí a Tihanyi-félsziget éppúgy, mint a Bakony belsejében Ajkacsinger, Bakonyhána, Iharkút környékén az erdők mélye. A hozzájuk fűződő történetek többnyire új keletűek, amelyeknek már alig-alig van köztük igazi múltjukhoz.

Később ugyanezt az építési, védelmi eljárást alkalmazták a kolostorépítő szerzetesek, s a kővárak építői is. Csak néhány példa: a Nagyvázsony melletti táladi kolostor körítőfala éppúgy magába foglalta a mai Kinizsi nevével jelzett forrást, mint a napjainkban sokak által látogatott Kinizsi-vár. Az Eger-völgyi almádi kolostor közelében éppúgy csordogál ma is a Szentkút-forrás, mint ahogyan a lövöldi kolostor külső falánál ott folydogált a Torna, vagy a zircinél a Cuha, a bakonybélínel a Gerence patak. A néhány ezer évvel ezelőtti nedvesebb éghajlat (bizonyíték erre, hogy az akkori Balaton-vízszint több méterrel volt magasabb a mainál) miatt többnyire a patakok, nagyobb vízfelszínek ártere fölé magasodott helyeken volt biztonságos az állandóan lakott telep. Régészek a megmondhatóit, hány kultúra cseréjéig folyamatos ilyen helyeken egészen az Árpád-korig, sőt, a késő középkorig. Mindezek az emlékek ott sorjáznak az iskolai, a helytörténeti gyűjteményekben és a múzeumok tárlóiban.

Számos szép népvándorlaskori telep őrződött meg ilyen módon. Egyike ezeknek a két letelepedési hullámot is felölelő városi avar kori temető, amelynek leletanyagát a falu 750 éves évfordulóján, 1991-ben állították ki a község történetét bemutató program keretében. Tapolcán a Templom-dombon kerültek elő mészbetétes edények, de mindez csak elenyésző része annak a gazdag leletanyagoknak, amit muzeológusaink feltártak. S még mennyi vár az utókor régészeire!

A népvándorlást megelőzően a rómaiak is hagytak itt leleteket. Egyik legjelentősebbje a Balácsapuztai villagazdaság. Különös élményt jelent ennek a Veszprémhez közeli feltárasnak a megtekintése, mert nemcsak művelődéstörténeti emlék, hanem olyan természetföldrajzi megokolású, a mai ökológiai igényeket is kielégítő gazdálkodási módot takar, amely mintája a Balaton-felvidék – és minden bizonnyal távolabbi tájak – villagazdaságának. Teljes feltárasa még további évtizedek feladata. A gazdaságot ellátó forrás ma is megvan, s természetesen, hogy ez is a körítőfalon belül van. Érdemes kipróbálni, milyen élmény inni abból a forrásból, amelyből majd kétezer évvel ezelőtt a római vagy romanizált patriciuscsalád tagjai ittak.

A Balaton-felvidéken számos romba dőlő középkori, de nem egy mai templom alapjaiban is ott rejtőzik a római kori rotunda vagy más kisebb-nagyobb épület maradványa. Az akkori mesteremberek égetőkemencéi, vasolvasztói, kézi alkalmatosságai, szobor-, oltár- és sírkőalkotásai beszédes emlékei nemcsak a múltnak, hanem annak is, hogyan hasznosították a helyi ásványi anyagokat.

A honfoglalás minőségi változást jelentett a táj és az ember kapcsolatában. Történelmi tény, hogy az itt élt szláv lakosság túlélte őseink letelepedését, s asszimilálódott. Földrajzi neveik megőrizték emléküket, névanyagszókincsük egy kis szeletét. A Cuha, a Gerence, a Torna és számos más vízfolyás neve, néhány településé is megmaradt a fontos szerepet játszó tájékozódás révén. Az új településnevek (vagy a templomok építésével megváltozottak?) közül minden bizonnyal eredeti a Szentkirályszabadja, a (Bakony-)Szentkirály, a Király-szentistván és a többi hasonló sok név. Korai okleveleink megőrizték a Szár (Berény), a Tihany, a Szeg, a Sziget stb. szavakat.

A Bakony – népesebb településekre alkalmatlan, akkor még viszonylag zárt erdőrengetege – királyi birtok lett. Igazgatását a bakonyi erdőispánok látták el. Egyik fő központja a Városlőd melletti Hölgykő vára volt. (Romjainál az erdészek a közelmúltban helyeztek el táblát mesterségük ősei, az Árpád-kori erdőővők emlékére.) Az erdőispánok közül számosnak a neve fennmaradt különböző oklevelekben. (Ispánsági központ lett a századok folyamán Csesznek, Zirc és Ugod is.)

A Géza és Szent István uralkodása idején kialakult egyházmegyék közül kiemelkedett alapításának elsőbbségével, valamint területével a veszprémi. Veszprémben görögkeleti, (Bakony-)Bélben bencés kolostor kezdte meg a hitterjesztő munkát. A majd tíz évszázad alatt az előbbieket mellett Tihany, Lövöld (a mai Városlőd), Rátót, Almádi, Pápa, Sümeg, (Vár-)Palota, Nagyjenő (a mai Tüskevár), Somlóvásárhely, Nagyvázsony, Tálad és még számos más település területén vagy határában állnak épségben vagy romokban egykor híres kolostorok, monostorok, zárdák. Bennük virágzó gazdálkodás, szellemi kultúra folyt, s példát adott nemcsak a testi lét fenntartását szolgáló földművelésre, állattenyésztésre és kertgazdálkodásra, hanem a vallásos (és később a világi) szellemi kultúra terjesztésére is.

A bakonybéli apátságban élt Szent Gellért, a Veszprémben „otthon lévő” Szent István és fia, Szent Imre, valamint Gizella királyné és Szent Margit emléke ma is elevenen él. Ugyanígy eleven a szentgáli királyi vadászok utódainak, a „református köztársaság” lakóinak az a hite, hogy a Szent Istvántól kapott királyi vadászti, nemesi kiváltságot évszázadokon át valamennyi királyunk megerősítette.

A XII. századi alapítású – ma muzeális – örvényesi vízimalom, s a többi, amiket okleveleink említenek, azt bizonyítják, hogy a gabonatermesztés jelentős helyet foglalt el az Árpád-kori népesség gazdálkodásában. (Éppen a tihanyi alapítólevélből tudjuk, hogy gyümölcsstermesztéssel, méhészettel, s állattenyésztéssel, valamint szőlőműveléssel is foglalkoztak.) Az erdőkielés a Bakonyban tehát már a korai évszázadokra visszavezethető. A földművelés során a fából készült eszközöket használták, ebből épültek házaik, jószágtartók, erődített helyeik és első templomaik. (Későbbi évszázadokban az első falusi iskolák is.)

A kézműipar elterjedésével számos mesterségnek adott nyersanyagot az erdő. A deszkametszők, a faeszközkészítők, a kádárok, a csutorások, a vérépítő, majd a mész-, fahamu- és faszénégetők valóságos erdőirtást végeztek. De irtották az erdőt a földművesek és az állattenyésztő jobbágyok, szolgák is. Egykori irtásfalvaink ma viszont a legszebb tájképi környezetben vannak: a magaslatok „fennsíkjai” megtelepedettek évszázadokra meghatározzák egy-egy település helyét. A török kor utáni újratelepítések többnyire az elpusztult falvakra történtek, bizonyítva az egykoriak bölcs „településföldrajzi” tudását, ösztönös gazdálkodási, településkörnyezeti ismereteit.

A török kort követő újjáépítési „láz” ugyancsak meggyérítette a bakonyi erdőket. Akkor jöttek létre a mai környezetet meghatározó fátlan területek, például Veszprémtől egészen Várpalotáig húzódoan, de ilyen a Vázsonyi-medence, a Pápa környéki síkság és jó néhány kisebb fennsík, medence. A telepések épületei sok fát igényeltek. De fogyott a fa az új (német és szlovák) telepesek irtásai miatt, a faszénért és a hamuzsírért, a jobb legelőért, a déli lejtőkön a szőlőtermesztésért. A középkorból átöröklött – vadász, szücs, fegyverkészítő, szőlőművelő, fazekas stb. – falvak mellé felzárkóztak az üveghuták mellett kialakult kis települések (Csehbánya, Németbánya, Pille, Úrkút), a bányászatra „szakosodottak”, s néhány község fejlődését a korábbi cserépedénygyártás minőségi fejlesztése tette lehetővé (Városlőd, Herend, s néhány évtizedre Bakonybél).

A Bakony belsejében, ahol a geológiai sajátosságok miatt kevés volt a bővizű forrás, a telepes falvak nevükben is őrzik a víz emlékét (Iharkút, Hidegkút, Hárskút, Tapolcafő stb.).

A zártabb közösségek máig megőrizték a természeti környezet által is kiváltott hatás

eredményeként létrejött néphagyományait. Így maradtak fenn napjainkig is Veszprém megyében olyan kisebb régiókban a néprajzi kincsek, mint a Káli-medence, a Somló-vidék, Nyárád környéke, Szentgál, Városlőd, az Eger völgye, a Balaton-felvidék stb.

A XIX. század második fele a manufaktúrák, a céhek visszaszorulása időszaka. A Bakonyban a mind erőteljesebbé váló bányászat (kő, kavics, szén) mellé a XX. század elején felzárkózik a bauxit, a mangán és az ipari (kvarc-)homok kitermelése. Építkezésekhez kisebb mennyiségben időszakosan félmárványt is bányásztak. Megindult a vulkáni hegyek bazaltjának a fejtése. Ezek egy része súlyos felszín alatti vízhiányt és a karsztvíz elszennyeződésének veszélyét okozták.

A táj és az ember kapcsolata mára oly szövevényessé vált, hogy csak akkor figyelünk fel „a megromlott viszonyra”, amikor a természet károsodása az embert is fenyegeti. De maradjunk meg ezúttal annál, amit a kis falvak megkapó szépsége, a Bakony erdejének nyáron kellemesen hűsítő, tiszta levegője, a hegyet-völgyet járó turistákat, kirándulókat körülölelő csend, patakjainak csobogása jelent a pihenni, a kikapcsolódni vágyóknak.

A rohanó, zajos hétköznapok után a szubalpin klímájú magas-bakonyi falvakban és a mediterrán Balaton-felvidéki kis községekben egyaránt jól érezhetik magukat az ide érkezők. Táj és ember kellemes harmóniája lesz élményük, ha az országutakat kerülve, kis erdei utakon, ösvényeken, szőlők között jutnak egyik faluból a másikba. Így fedezhetik fel hazánk e gyöngyszemét.

Tölgyesi József

HÍREK

Hatvan vármakettje a XVII. századból

A Hatvani Lajos Múzeum legújabb szerzeménye a Hatvan városát megjelenítő terepasztal. A városhoz ezer szállal kötődő – Budapesten élő – Balázs Lajos 77 éves szobrászművész, építész készítette, korabeli metszetek, kutatások, valamint Evlia Cselebi török utazó útleírása alapján a vár makettjét. A szőnyegből, fából, pvc-ből, töltőtollkupakból, teaszűrőből stb. vasúti terepasztalra összeállított alkotás az egykori török közigazgatási és katonai központot ábrázolja. Az idős mester művét – aki a múzeumi baráti kör tagja – a múzeumnak ajándékozta, ahol a közeljövőben ki is állítják A város régi ábrázolása kiállításán.

Szabó Sándor